

Є. О. ЯТЧЕНКО

ДЕЛЕГАЦІЯ ТА ЦЕСІЯ ЯК ПІДСТАВИ ПРАВОНАСТУПНИЦТВА У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Досліджуються підстави і процедура заміни боржника та стягувача при виконанні судових рішень майнового характеру в Україні. Значна увага приділяється розгляду заміни боржника та кредитора у майнових зобов'язаннях як підстави для передачі прав при виконанні судових рішень.

Ключові слова: виконавчі правовідносини, рішення суду, заміна боржника та стягувача, державний виконавець, підстава передачі прав.

Исследуются основания и процедура замены должника и взыскателя при исполнении судебных решений имущественного характера в Украине. Большое внимание уделяется рассмотрению замены должника и кредитора в имущественном обязательстве как основания для передачи прав при исполнении судебных решений.

Ключевые слова: правоотношения в исполнительном производстве, решение суда, замена должника и взыскателя, судебный пристав-исполнитель, основание для передачи прав.

It has been investigating the foundations and the procedure of commutation by debtor and collector when the judicial property resolutions are executing in Ukraine. In the article the great attention is devoted to pointing out of the commutation by debtor and creditor in property obligation, that is foundation for transfer of rights when the judicial resolutions are executing.

Key words: executive legal relations, court resolutions, commutation by debtor and collector, court bailiff, foundation for transfer of rights.

У цивільних та й деяких інших правовідносинах з прадавніх часів практикується заміна одного учасника іншим. Набуває поширення практика заміни сторони її правонаступником і у виконавчих правовідносинах, хоча правовому регулюванню цього питання у виконавчому провадженні присвячено лише ч. 5 ст. 8 Закону України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р. зі змінами та доповненнями (надалі – Закон)¹, в якій не конкретизовано, зокрема, підстави для здійснення зазначеної заміни. Це питання потребує додаткового дослідження науковцями з урахуванням специфіки правовідносин, які складаються у виконавчому провадженні.

Значну увагу дослідженню проблем виконавчого провадження приділяють вітчизняні науковці, зокрема: А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, О. Г. Жуковський, Р. В. Ігонін, М. П. Омельченко, О. Л. Сеньків, Д. М. Сибильов, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, К. В. Шкарупа, М. Й. Штефан, С. М. Штефан, С. В. Щербак та ін. Однак питанню заміни сторони у виконавчому провадженні, дослідженню підстав для здійснення такої заміни, в тому числі й делегації та цесії, зазначені науковці приділяють недостатню увагу. Водночас наявні фундаментальні теоретичні напрацювання з правового регулювання заміни сторони у зобов'язальних правовідносинах, викладено в роботах таких провідних науковців, як Т. В. Боднар, М. В. Венецька, О. С. Юффе, Н. С. Кузнєцова, І. М. Кучеренко, В. В. Луць, О. А. Підпригора та ін., але в них не враховуються особливості здійснення виконавчого провадження.

Перш ніж перейти до безпосереднього дослідження процедури заміни сторони у виконавчому провадженні на підставі договорів про делегацію та цесію, слід звернутися до дефініцій зазначених понять. Під делегацією (переведенням боргу) слід розуміти заміну боржника в зобов'язанні, що здійснюється за угодою між первісним боржником і третьою особою, яка замінює первісного боржника, за наявності згоди кредитора. Наслідком делегації є вибуття первісного боржника із зобов'язання і вступ до нього нового боржника, а також зміна суб'єктного складу зобов'язання при збереженні його змісту². Отже, для здійснення переведення боргу на іншу особу в цивільно-правових відносинах потрібна добра воля та згода трьох осіб: первісного боржника, нового боржника, тобто особи, яка замінює первісного боржника у зобов'язанні, а також кредитора. При цьому перші два суб'єкти висловлюють свою волю у договорі, реалізація умов якого можлива лише за згодою кредитора. Обов'язковість згоди кредитора на зміну боржника передбачена ст. 520 Цивільного кодексу (надалі – ЦК) України, однак при цьому не конкретизується форма виявлення такої згоди.

Слід зазначити, що переведення боргу було відоме ще за часів римського приватного права, яке здійснювалося у формі новації, шляхом укладення нового договору між кредитором і новим боржником, який припиняв дію старого договору, що існував між кредитором і старим боржником³. Як бачимо, римські юристи більше уваги приділяли конкретизації та деталізації правовідносин, які виникали між новим боржником та кредитором, ніж відносинам між попереднім та новим боржниками.

На думку автора, підставою для заміни боржника у виконавчому провадженні його правонаступником має стати відповідний договір між стягувачем (кредитором) та новим боржником, оскільки при укладенні такого договору, не змінюючи його змісту, стягувач та новий боржник можуть конкретизувати окремі пункти цього договору, що сприятиме своєчасному та належному виконанню. Крім того, при укладенні зазначеного договору будуть проведені переговори між стягувачем і новим боржником, а це сприятиме оцінці перспективи виконання зобов'язання новим боржником та прийняттю стягувачем більш зваженого рішення при наданні згоди на заміну боржника.

Укладення договору між первісним боржником та особою, яка згодна замінити первісного боржника, також можливе, хоча слід враховувати і той факт, що без згоди стягувача (кредитора) цей договір не може породжувати нових ні цивільно-правових, ні виконавчих правовідносин, а тому такий договір є умовним. Умовою набуття чинності такого договору є згода стягувача. Якщо попередній та новий боржники не обумовлюють питання винагороди за виконання зобов'язання та інші додаткові умови, то у виконавчому провадженні, на думку автора, можна обійтись і без укладення між ними відповідного письмового договору, оскільки право регресної вимоги до попереднього боржника у особи, яка його замінила та виконала зобов'язання, виникає на підставі чинного ЦК України. Свою згоду зазначені особи могли б висловити у спільній заяві або в окремих заявах на ім'я державного виконавця, який здійснює примусове виконання відповідного рішення.

Під цесією (відступленням права вимоги) розуміють заміну кредитора в зобов'язанні внаслідок передання ним своїх прав іншій особі. Заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника, якщо інше не встановлено договором або законом, однак боржник має бути письмово повідомлений про заміну

кредитора у зобов'язанні⁴. Свою волю попередній та новий кредитори можуть висловити за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку. У такому разі зазначений правочин, відповідно до вимог ч. 1 ст. 207 ЦК України, вважається таким, що вчинений у письмовій формі, його слід розглядати як договір, у якому має місце фіксація змісту правочину не в одному, а кількох документах.

Для того, щоб договір між попереднім та новим кредиторами про відступлення права вимоги або ж договір між кредитором і новим боржником про переведення боргу міг стати підставою для правонаступництва, у виконавчому провадженні повинні бути дотримані відповідні умови. Перш ніж перейти до розгляду таких умов, слід звернути увагу на специфіку правовідносин у виконавчому провадженні. Правовідносини, які виникають при примусовому виконанні рішень, є адміністративно-процесуальними, зміст цих правовідносин складається з прав та обов'язків державного виконавця щодо примусового виконання виконавчого документа, а також з прав та обов'язків інших суб'єктів виконавчого провадження⁵. Участь у виконавчому провадженні державного виконавця зумовлює імперативний характер цих правовідносин, саме законодавець визначає права та обов'язки державного виконавця, за межі яких він не може виходити. Виникнення, зміна та припинення правових зв'язків між суб'єктами виконавчого провадження також відбувається у порядку, визначеному в Законі⁶. Хоча у ч. 3 ст. 11 Закону наведено не вичерпний перелік прав державних виконавців, однак у п. 19 цього переліку знайшло закріплення право державного виконавця залучати до проведення чи організації виконавчих дій суб'єктів господарювання, у тому числі на платній основі, що фактично є правом на укладення ряду цивільно-правових угод. Водночас у ст. 12 Закону, де наводиться перелік прав сторін, знайшло закріплення лише право сторін укладати мирову угоду про закінчення виконавчого провадження, яка визнається судом. Право сторін виконавчого провадження на укладення цивільно-правових договорів та право заміни себе правонаступником не знайшли конкретизації у зазначеній статті, що, вважаємо, є прогалиною у чинному законодавстві про виконавче провадження. З цього приводу слухною є пропозиція, висловлена науковцями М. Й. Штефаном та М. П. Омельченко, про розгляд заміни себе правонаступником як одного із прав сторін у виконавчому провадженні⁷.

Як справедливо підкреслює Д. В. Чухвичев, у виконавчому провадженні використовується комплекс методів, основними з яких є імперативний та диспозитивний, останній передбачає можливість визначення суб'єктом своєї поведінки у встановлених законами межах⁸. Ю. В. Білоусов серед принципів виконавчого провадження виділяє принцип диспозитивності, який полягає у розпорядженні сторонами виконавчого провадження своїми матеріальними та процесуальними правами. Підґрунтям є диспозитивний характер прав, які захищаються на підставі рішення⁹. Із змісту Закону випливає, що сторони виконавчого провадження можуть укладати цивільно-правові угоди для реалізації своїх прав. Відповідно до ч. 5 ст. 9 Закону повноваження представника повинні бути підтверджені довіреністю, що фактично передбачає укладення договору про представництво інтересів у виконавчому провадженні. Укладення мирової угоди про закінчення виконавчого провадження також є виявленням принципу диспозитивності. Крім того, законодавець у ч. 5 ст. 8 Закону передбачає можливість заміни сторони її правонаступником, а правонаступництво передбачає перехід прав і обов'язків від

однієї особи до іншої безпосередньо в силу закону або угоди. Науковці виділяють такі підстави правонаступництва у виконавчому провадженні: смерть громадянина, який був стороною виконавчого провадження, оголошення його померлим, реорганізація юридичної особи, відступлення права вимоги, переведення боргу¹⁰. Останні дві підстави, які є предметом нашого дослідження, також передбачають укладення відповідних цивільно-правових договорів за участю сторони виконавчого провадження. Отже, пропонуємо закріпити право сторін виконавчого провадження на укладення цивільно-правових договорів та право заміни себе правонаступником у ч. 3 ст. 12 Закону, виклавши її у такій редакції: «Сторони мають право на заміну себе правонаступником у виконавчому провадженні, право укладати цивільно-правові договори з метою реалізації своїх прав, у тому числі мирову угоду про закінчення виконавчого провадження, які визнаються шляхом винесення державним виконавцем відповідної постанови...» і далі за текстом.

Виконавчі правовідносини, як уже зазначалось, мають процесуальну природу. Слід розглядати правонаступництво у виконавчому провадженні не лише у ракурсі матеріальних, а й процесуальних правовідносин. Як зазначає М. В. Венецька, процесуальне правонаступництво не допускається, якщо неможливим є перехід матеріальних прав і обов'язків від однієї особи до іншої відповідно до загальних норм правонаступництва¹¹. Отже, першою умовою застосування правонаступництва у виконавчому провадженні є допустимість переходу матеріальних прав і обов'язків від однієї особи до іншої. З огляду на імперативність виконавчих правовідносин можна виділити другу умову – це допустимість правонаступництва у виконавчому провадженні не лише взагалі як такого (декларування про це), а й щодо конкретної ситуації. Зокрема, у разі застосування делегації та цієї слід враховувати наявність права сторін, закріпленого у законодавстві про виконавче провадження, на заміну себе правонаступником. Законодавець може, відповідно до специфіки виконавчих правовідносин, передбачити ще й інші випадки, не передбачені нормами матеріального права, коли правонаступництво у виконавчому провадженні не допускається. А отже, слід враховувати наявність або відсутність обмежень у здійсненні правонаступництва. Із процесуального характеру виконавчих правовідносин впливає третя умова – дотримання спеціальної процедури набуття правового статусу сторони у виконавчому провадженні, передбаченої чинним законодавством. Розглянемо кожну із виділених умов застосування правонаступництва у виконавчому провадженні.

Перехід матеріальних прав і обов'язків від однієї особи до іншої шляхом делегації або цієї передбачає укладення відповідного договору. Для чинності такого договору потрібне дотримання низки загальних вимог, передбачених ст. 203 ЦК України, щодо змісту, необхідного обсягу цивільної дієздатності сторін, форми та характеру волевиявлення тощо, недотримання яких є підставою для недійсності правочину. Однак законодавець передбачив ще й спеціальні умови щодо змісту та форми правочинів, наслідком яких є заміна кредитора та боржника у зобов'язанні.

Насамперед слід враховувати вимогу, передбачену ч. 3 ст. 512 ЦК України про те, що кредитор у зобов'язанні не може бути замінений, якщо це встановлено договором або законом. Однак, на нашу думку, за наявності згоди боржника на виключення цього положення із договору можлива заміна кредитора у зобов'язанні. Оскільки відповідно до ст. 627 ЦК України сторони вільні у визначенні умов договору, а згідно з ч. 1 ст. 651 цього Кодексу допускається зміна договору за згодою сторін, то шляхом внесення доповнення до договору вони можуть усунути цю перешкоду. Якщо ж боржник не дає згоди на заміну кредитора, то така заміна

не може бути здійснена ні в зобов'язальних, ні у виконавчих правовідносинах, окрім випадку зміни судом умов договору у разі істотного його порушення. Згідно з ч. 1 ст. 516 ЦК України заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника за умови, що інше не встановлено договором або законом.

Відповідно до вимог ст. 515 ЦК України заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю. Оскільки зазначена стаття не містить вичерпного переліку зобов'язань, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, то цей перелік може бути доповнений, зокрема зобов'язаннями щодо сплати аліментів. Крім того, існує ще й глава 7 Закону, яка визначає перелік рішень, що мають виконуватися боржником особисто, а тому перелік випадків, коли не можна замінити сторону у виконавчому провадженні, розширюється.

При цьому слід врахувати, що у виконавчому провадженні термін «стягувач» є більш обсяговим порівняно з терміном «позивач», оскільки поряд із судовими актами виконуються й акти інших органів, зокрема постанови державного виконавця, постанови органів і посадових осіб, до компетенції яких віднесено розгляд справ про адміністративні правопорушення¹². У випадках накладення штрафу на боржника постановою органу (посадовою особою), уповноваженою розглядати справи про адміністративні правопорушення, або державним виконавцем за порушення вимог Закону України «Про виконавче провадження» штраф слід розглядати як міру відповідальності боржника, а тому переказати цю відповідальність на іншу особу шляхом заміни боржника недопустимо. Недопустима, вважаємо, й заміна сторони у виконавчому провадженні, якщо такою є державний орган або орган місцевого самоврядування. Якщо ж буде встановлено і підтверджено рішенням суду, що зазначений орган є неналежним боржником або стягувачем, а належним є інша особа, то виконавче провадження за участю такого органу підлягає закриттю. Щодо належного боржника буде відкрито інше виконавче провадження, що не є заміною сторони у виконавчому провадженні, оскільки заміна сторони не приводить до закриття виконавчого провадження.

При заміні боржника або кредитора у зобов'язанні мають бути дотримані й вимоги ст. 513 ЦК України щодо форми правочину, який має вчинятися у такій самій формі, що і правочин, на підставі якого виникло зобов'язання. Отже, у разі відсутності відповідного договору або недійсності останнього через недотримання як загальних, так і спеціальних умов, не може відбутися перехід матеріальних прав і обов'язків від однієї особи до іншої шляхом делегації або цесії.

Заслугує на увагу той факт, що до нового кредитора, згідно зі ст. 514 ЦК України, можуть переходити не всі права первісного кредитора у зобов'язанні, якщо це передбачено договором або законом. Наприклад, договором може бути передбачено, що новий кредитор застосовує засоби забезпечення зобов'язання лише в обмеженому обсязі. Отже, новий стягувач (кредитор), укладаючи відповідний договір, має врахувати цей факт, оскільки первісний кредитор після здійснення заміни перестає бути учасником зобов'язання і, згідно зі ст. 519 ЦК України, не відповідає за невиконання боржником свого обов'язку.

Крім того, слід зауважити, що не всі норми ЦК України про делегацію та цесію враховуються при здійсненні заміни сторони у виконавчому провадженні. Зокрема, у статтях 518 та 522 ЦК України закріплено право боржника (нового боржника) висувати проти вимог нового кредитора (кредитора) відповідні запереч-

чення. Ці заперечення є актуальними для учасників зобов'язальних правовідносин, а також для суду, який приймає рішення у справі. Після набрання законної сили відповідним рішенням суду зазначені заперечення втрачають свою актуальність і не враховуються державним виконавцем при виконанні рішення.

Питання про заміну сторони її правонаступником у виконавчому провадженні суд розглядає у десятиденний строк, за місцезнаходженням відділу державної виконавчої служби за поданням державного виконавця, а також за заявою заінтересованої сторони з повідомленням сторін та заінтересованих осіб, при цьому їх неявка не є перешкодою для вирішення цього питання¹³. При зверненні до суду з цього приводу мають бути надані документи, які підтверджують правонаступництво у матеріальних правовідносинах, виконавче провадження при цьому, згідно з вимогами п. 12 ч. 1 ст. 37 Закону, підлягає обов'язковому зупиненню.

Існування спеціальної процедури набуття правового статусу сторони у виконавчому провадженні, передбаченої законодавством, є доречним, однак зазначена процедура не повинна бути ускладненою необов'язковими процесуальними діями. На нашу думку, участь суду в правовому регулюванні заміни сторони у виконавчому провадженні її правонаступником доречна в окремих, передбачених законодавством випадках (наприклад, існує спір між спадкоємцями – потенційними правонаступниками). У випадках відступлення права вимоги та переведення боргу, коли фактично всі спірні питання сторони вирішують шляхом проведення переговорів та укладення відповідного договору (договорів), заміна сторони у виконавчому провадженні її правонаступником, за умов дотримання передбачених законодавством загальних та спеціальних умов, може бути здійснена шляхом винесення відповідної постанови державним виконавцем, яка затверджується начальником відділу, як це передбачено у ч. 5 ст. 8 Закону для зміни стороною найменування для юридичної особи або прізвища, власного імені чи по батькові для фізичної особи. У разі відмови державного виконавця винести таку постанову його рішення може бути оскаржене до суду.

Щодо цього може стати в пригоді досвід Російської Федерації. В цій країні правонаступництво у виконавчому провадженні має формальний характер, заміну сторони її правонаступником здійснює судовий пристав-виконавець (державний виконавець) своєю постановою¹⁴, хоча і суд також має право здійснити зазначену заміну¹⁵.

З огляду на вищезазначене, можна зробити такі висновки:

1. Підставою для заміни боржника у виконавчому провадженні його правонаступником має стати відповідний договір між стягувачем та новим боржником, а не між попереднім та новим боржниками, як це має місце нині.

2. Умовами застосування правонаступництва у виконавчому провадженні є: а) допустимість переходу матеріальних прав і обов'язків від однієї особи до іншої відповідно до загальних норм правонаступництва; б) відсутність заборон у здійсненні правонаступництва, передбачених не лише нормами цивільного права, а й нормами виконавчого провадження; в) дотримання спеціальної процедури набуття правового статусу сторони у виконавчому провадженні, передбаченої чинним законодавством.

3. У випадках відступлення права вимоги та переведення боргу заміна сторони у виконавчому провадженні її правонаступником, за умов дотримання передбачених законодавством загальних та спеціальних умов, може бути здійснена шляхом винесення відповідної постанови державним виконавцем, яка затверд-

жується начальником відділу, а не лише судом.

4. Пропонується внести зміни до ч. 3 ст. 12 Закону України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р., виклавши її у такій редакції: «Сторони мають право на заміну себе правонаступником у виконавчому провадженні, право укладати цивільно-правові договори з метою реалізації своїх прав, у тому числі мирову угоду про закінчення виконавчого провадження, які визнаються шляхом винесення державним виконавцем відповідної постанови ...» і далі за текстом.

1. *Виконавче провадження в Україні: Збірник законодавчих актів* / [Упорядник Роїна О.М.]. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – С. 9. 2. *Енциклопедія цивільного права України* / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Відп. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Ін Юре, 2009. – С. 593. 3. *Підпригора О.А.* Римське приватне право: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів. – 3-є вид., перероб. та доп. – К.: Ін Юре, 2001. – С. 264–265. 4. *Енциклопедія цивільного права України*. Цит. праця. – С. 880. 5. *Фурса С.Я., Щербак С.В.* Виконавче провадження в Україні: Навч. посібник. – К.: Атіка, 2002. – С. 65. 6. *Ігонін Р.В., Шкарупа К.В., Сеньків О.Л.* Організаційно-правові засади діяльності суб'єктів виконавчого провадження (теоретичні аспекти): Навчальний посібник. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2010. – С. 23. 7. *Виконання судових рішень*: Навч. посібник / Штефан М.Й, Омельченко М.П., Штефан С.М. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 21. 8. *Чухвичев Д.В.* Исполнительное производство: Учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 030501 «Юриспруденция». – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008. – С. 16–17. 9. *Білоусов Ю.В.* Виконавче провадження: Навч. посіб. – К.: Прецедент, 2005. – С. 20. 10. *Фурса С.Я., Фурса Є.І., Щербак С.В.* Закони України «Про державну виконавчу службу», «Про виконавче провадження», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: Науково-практичний коментар. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2008. – (Серія «Процесуальні науки»). – С. 233. 11. *Енциклопедія цивільного права України*. Цит. праця. – С. 665. 12. *Ігонін Р.В., Шкарупа К.В., Сеньків О.Л.* Цит. праця. – С. 115. 13. *Фурса С.Я., Фурса Є.І., Щербак С.В.* Цит. праця. – С. 233. 14. *Чухвичев Д.В.* Цит. праця. – С. 65. 15. *Валеев Д.Х.* Исполнительное производство: процессуальная природа и цивилистические основы / Под ред. Д.Х. Валеева и М.Ю. Чельшева. – М.: Статут, 2007. – С. 83.